

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Sztuk Pięknych
Ul. Sienkiewicza 30/32
87-100 Toruń

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Mateusza Franciszka Marszałkowskiego pt. *Średniowieczne rękopisy iluminowane z cysterskiego skryptorium w Pelplinie. Problematyka zabytkoznawcza*, T. I: Rozprawa doktorska w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie nauki o sztuce (ss. 239), T. II: Album ilustracji i Katalog (ss. 309), Toruń 2020.

Zabytkowy zasób Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie, dziś noszącej nazwę Biblioteki Diecezjalnej, powstał na bazie księgozbiorów Kapituły Chełmińskiej, Seminarium Duchownego Chełmińskiego oraz skasowanych przez rząd pruski na początku XIX wieku pomorskich klasztorów. Najbogatsza spuścizna trafiła do seminaryjnej księżnicy po pelplińskich cystersach, którzy tu – z meklemburskiego klasztoru w Doberanie – osiedlili się w 1276 roku i rozpoczęli gromadzenie zbiorów bibliotecznych.

Najstarsze rękopisy w zespole pelplińskich cystersów dostały się tu z macierzystego opactwa w Doberanie. Był to jakby posąg matki dla swej filii, czyli córki, regulowany przez Statuty Kapituły Generalnej, obowiązujące w całej kongregacji cysterskiej. Część tych rękopisów zachowała się do dziś. Ich obecność w pelplińskim klasztorze potwierdzają znaki własnościowe *Liber Sanctae Mariae Virginis Perpetuae in Doberan*. O księgozbiór się troszczono i ustawicznie go powiększano przez zakupy, darowizny, a zwłaszcza przez własną produkcję w zorganizowanym w opactwie skryptorium. Według ustaleń Andrzeja Wałkowskiego czas aktywizacji skryptorium w ramach produkcji kodeksów następował po ok. 25 latach od momentu fundacji klasztoru. W przypadku opactwa pelplińskiego potwierdzają ten stan badania M. Marszałkowskiego, czyli początek XIV wieku.

Biblioteka Diecezjalna w Pelplinie posiada już sporą bibliografię, odnoszącą się do jej dziejów i zasobu. Całościowego jej opracowania, z charakterystyką zbiorów, dokonała Barbara Góra w książce „Biblioteka Wyższego seminarium Duchownego w Pelplinie 1828-2000 (Kraków 2007). Szczegółowych badań doczekały się inkunabuły w dwóch opracowaniach, mianowicie Marii Strutyńskiej „Dzieje i stan obecny inkunabułów pelplińskich” („Studia Pelplińskie” 17(1986) oraz Janusza Tondela w znakomitej monografii, łącznie z katalogiem, pt. „Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie” (Wyd. Naukowe UMK w Toruniu i Wyd. Bernardinum w Pelplinie 2007).

Najcenniejszą część zasobu bibliotecznego stanowią zabytkowe rękopisy w zakresie chronologicznym od XII do XVIII wieku. Z nowożytnych rękopisów z największym zainteresowaniem spotkała się słynna sześciotomowa „Tabulatura pelplińska” (XVII w.), wydana w formie fototypicznej staraniem ks. H. Feichta i zespołu (Gratz – Warszawa 1963-1965). Księgi, głównie liturgiczne, kopiowano do końca XVIII wieku (Por. E. Hauptmann-Fischer „Osiemnastowieczne muzykalia opactwa cystersów w Pelplinie. Katalog i omówienie” („Studia Pelplińskie” 37(2007), s. 13-180).

Przedmiotem rozprawy doktorskiej mgra Mateusza Marszałkowskiego są średniowieczne wytwory powyższego skryptorium, jednak z metodologicznym zawężeniem do kodeksów iluminowanych (praca powstała na Wydziale Sztuk Pięknych). Jako cel postawił sobie rozpoznanie tych kodeksów oraz ustalenie ich skrybów i iluminatorów, a także czas, organizację i działalność skryptorium. Zespół liczy 273 kodeksy, z czego – według jego ustaleń – 187 średniowiecznych jednostek było w posiadaniu pelplińskich cystersów. Zbiór ten poszerzył o 15 ksiąg przechowywanych w innych bibliotekach i archiwach w kraju i za granicą, co w sumie daje 202 woluminy. Na podstawie przeprowadzonych analiz wyselekcjonował 32 rękopisy jako pewne lub prawdopodobne wytwory miejscowego skryptorium. I one stanowią bazę rozważań w dysertacji. Szczegółowo opisał je w załączonym katalogu.

Stan badań. Pelplińskim średniowiecznym księgozbiorem cysterskim zaczęto interesować się od II połowy XIX wieku. Zbiory traktowano wówczas głównie jako źródło wiedzy historycznej. W początkach XX wieku zaczęto interesować się księgozbiorem jako przedmiotem badań bibliotekoznawczych. Ks. Antoni Neubauer opracował jego pierwszy katalog, funkcjonujący do dziś. Dalsze prace podjęła Biblioteka Narodowa mikrofilmując je. Wynikiem przedsięwzięcia jest katalog dzieł muzycznych (liturgicznych) w opracowaniu Marii Prokopowicz (1962) i kodeksów średniowiecznych zredagowanych przez Władysława Seńkę (1969). Od lat 60-tych szersze badania nad rękopisami muzycznymi podjęli ks. Hieronim Feicht, ks. Edward Hinz, ks. Jerzy Pikulik, ks. Tymon Chmielecki. Głównym polem ich zainteresowań były badania paleograficzne, muzykologiczne i liturgiczne, ustalające na podstawie badań pisma i kalendarzy liturgicznych czas, proveniencję, skryptoria. Odkrywcze studia nad kodeksami iluminowanymi prowadzili: Zofia Rozanow, Henryk Mędrak, Alicja Karłowska-Kamzowa. Magdalena Nierzwicka dała pierwszą próbę charakterystyki pelplińskich rękopisów od strony zdobień dekoracji filigranowej i naukowego ich znaczenia dla poznania tradycji rękopiśmiennej w średniowiecznym pelplińskim skryptorium. Były to jednak badania wybiórcze. Kompleksowe wieloaspektowe badania nad jednym bogato iluminowanym kodeksem, mianowicie Graduałem o sygn. L13, podjęła grupa toruńskich naukowców kodykologicznych. Wynikiem ich prac była konferencja naukowa, konserwacja obiektu, połączona z wszechstronnymi jego badaniami, jego digitalizacja i publikacja książkowa, będąca rezultatem przedsięwzięcia. W skład tej grupy wszedł także Doktorant, który zajął się problematyką analiz iluminacji filigranowych kodeksu i na przestrzeni ostatnich lat poświęcił kilka publikacji pelplińskim rękopisom. Następne podjął pracę nad

całym pelplińskim zespołem średniowiecznych rękopisów w rozpiętości czasu od pocz. XIV do połowy XV wieku. Skupił swą uwagę na zdobieniach filigranowych. Wybrany zespół manuskryptów poddał on szerokiej analizie zabytkoznawczej – objął więc problematykę materiałową, historyczno-artystyczną, warsztatową kodeksów oraz analizę kodykologiczną i paleograficzną. Metodą komparatystycznych analiz ustalił czas powstania i miejsce wytworzenia pelplińskich kodeksów iluminowanych, skryptorów, rozpoznania także iluminatorów. Szeroko zastosował komparatystykę rękopisów wytworzonych w państwie zakonnym krzyżackim i innych krajach europejskich, przede wszystkim jednak w obrębie miejscowego zasobu.

Doktorant dokonał wyczerpującego i krytycznego omówienia publikacji ich dotyczących (s. 24-56), prezentując je rzeczowo jako punkt wyjścia do badań historycznych, bibliotekoznawczych, paleograficznych i muzykologicznych, wreszcie opracowania z zakresu historii sztuki, ściśle związane z tematem dysertacji. Osobno zaprezentował obecność pelplińskich ksiąg w przedsięwzięciach wystawowych i towarzyszących im erudycyjnych katalogach, popularyzujących w sposób wizualny i werbalny wartość kulturalną eksponatów – kulturalny dorobek średniowiecza.

Warsztat badawczy. Autor krytycznie wykorzystał bogatą literaturę związaną z tematem (bibliogr. s. 189-215), zarówno drukowaną jak i pozostającą w maszynopisach, wykorzystał także historyczne źródła pisane, m.in. Kronikę pelplińską cystersów. Pracę oparł przede wszystkim na źródłach – zachowanych średniowiecznych kodeksach iluminowanych. Na podstawie nielicznych kolofonów, m.in. sygn. 30(90; rok 1319) i sygn. 8(5; rok 1427), jak też analiz zarówno warsztatowych, jak i rozwojowych w kontekście dekoracji filigranowej w cysterskim skryptorium w Pelplinie, ustalił ramy chronologiczne rozprawy w przedziale rocznym 1319-1427, który na podstawie analiz należy określić w granicach pokoleniowych na pocz. XIV i koniec XV wieku. Dla tego okresu wytypował 32 kodeksy do dalszych szczegółowych badań, ponadto kodeks przechowywany w Bibliotece Państwowej w Berlinie (Ms 483) ze znakiem własnościowym: *Liber ste marie virginis matris dei in polpelin*”, przepisany prawdopodobnie w Pelplinie przed 1319 oraz fragment Antyfonarza *De sanctis*, przepisany ok. 1410 r. w Pelplinie, zachowany w przedniej wykłejce Gradaua L21.

Jako materiał porównawczy do badań autor wykorzystał nie tylko rękopisy znajdujące się w Pelplinie, lecz także kodeksy wytworzone w Doberanie, państwie zakonnym krzyżackim oraz w innych bibliotekach krajowych i zagranicznych.

Konstrukcja pracy. Szeroki i kompleksowy zakres poszczególnych problemów związanych ze średniowiecznym zespołem kodeksów rękopiśmiennych, jego powstaniem, funkcjonowaniem skryptorium, jego rozwojem, organizacją i twórcami (skryptorami i iluminatorami) zdecydowały o konstrukcji rozprawy. Rozprawę podzielono na dwie części: analityczną i dokumentacyjną. Część I (właściwa rozprawa) składa się z siedmiu rozdziałów, w których zaprezentowano ogólną charakterystykę zespołu pocysterskich rękopisów średniowiecznych, omówiono stan badań nad pelplińskimi rękopisami, metodę selekcji materiału

badawczego, działalność skryptorium, zdobienia filigranowe w pelplińskim skryptorium (trzon rozprawy), podstawową bazę do ustalania proveniencji, chronologii i twórców, wreszcie warsztat i organizację skryptorium. Część tę uzupełniają aneksy badań multispektralnych, wykaz skrótów, bibliografia, spis ilustracji, konkordancja sygnatur, indeks chronologiczny przebadanych rękopisów oraz streszczenia w językach polskim i angielskim.

Integralną częścią rozprawy jest t. 2, zawierający album iluminatorskich materiałów, ilustrujący merytoryczną stronę analiz oraz katalog 32 jednostek. Usystematyzowano je według kolejności sygnatur. Katalog stanowi wynik analiz przeprowadzonych w tomie pierwszym. W każdej jednostce, obok wykazu zawartości (tytułu) omówił wszystkie elementy opisu ogólnego i bibliologicznego. Każdy kodeks to jakby mała monografia opisywanego obiektu.

Oparcie rozprawy na ogromnym przebadanym materiale źródłowym nie tylko zgromadzonym w zespole cystersów pelplińskich, lecz także pozapelplińskich zbiorów w celach porównawczych stanowi o jej istotnej wartości i nowatorstwie, gdyż dotychczas zajmowano się raczej pojedynczymi obiektami. Wywody swe doktorant skrupulatnie dokumentował przypisami, które odpowiadają obowiązującym (w wersji skróconej) normom i co jest istotne – licznymi ilustracjami, dokumentującymi merytoryczną stronę opracowania. Zastosował metodę analizy opisowej i porównawczej, co pozwoliło mu ukazać powiązania i wpływy na rozwój (dynamikę) kopistów i iluminatorów pelplińskiego skryptorium. Pracę cechuje wyjątkowa akrybia w analitycznych badaniach i troska o poprawność cytatów łacińskich. Z drobnych potknięć chciałbym zwrócić na błędy w zapisie inicjału S – suspencimus, winno być: suscepimus (t.2 s. 293 sygn. 21) i Libri sentiarum, zamiast sententiarum (t.1 s. 48 w. 1 od g.); nie są to błędy wynikające z niewłaściwego odczytania tekstu, lecz usterki maszynowe, które powstały w trakcie przepisywania pracy.

Język rozprawy jest dobry, styl płynny. Zapis bibliograficzny nie budzi zastrzeżeń. Na podkreślenie zasługuje oparcie rozprawy na szerokiej bazie źródłowej, co stanowi o oryginalności i nowatorstwie. Doktorant dobrze opanował metodę pisania pracy naukowej i w krytyce źródeł wykazał wielką erudycję. Krytycznie podszedł do ustaleń niektórych autorów, prostując błędne opinie, wynikłe na skutek oparcia się wspomnianych autorów na niepełnej bazie źródłowej. Z powodzeniem stosuje metodę porównawczą. Wysunął również szereg postulatów badawczych, m.in. na konieczność badań paleograficznych nad kodeksami nie posiadającymi iluminacji. Metoda ta może przyczynić się do odkrycia dalszych obiektów, wytworzonych w pelplińskim skryptorium, które w niniejszej rozprawie, zgodnie z metodologicznymi założeniami, zostały pominięte.

Wnioski: Rozprawa jest źródłowa i odkrywczą. Autor podjął problem dotąd zaledwie dostrzeżony (np. znaczenie iluminacji filigranowych w ustalaniu czasu i autorów). Dobrze wywiązał się z podjętego żmudnego zadania. W pełni odpowiedział na postawiony w temacie problem. Swą dokładnością analiz i komparatystyką dał przykład sumienności, pracowitości i erudycji. Jest to pierwsze

tak szczegółowe opracowanie omawianej grupy kodeksów, wytworzonych w pelplińskim skrytorium w okresie średniowiecza. Rozprawa zasługuje na wyróżnienie. Postuluję również jej opublikowanie, gdyż stanowi znaczący wkład do badań nad kulturą średniowieczną, zwłaszcza rękopiśmienną. W przyszłości może stanowić ważny przyczynek do całościowego opracowania rękopiśmiennej spuścizny pelplińskich cystersów.

Dysertacja, napisana na Wydziale Sztuk Pięknych UMK pod kierunkiem dr hab. Moniki Jakubek-Raczkowskiej, prof. UMK i promotor pomocniczej dr Jolanty Czuczko, stanowi samodzielne, oryginalne i pionierskie rozwiązanie problemu naukowego, odpowiada wymogom stawianym pracom doktorskim oraz warunkom określonym w art. 13 „Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym” z dnia 14 marca 2003 roku, dlatego stawiam wniosek o dopuszczenie mgra Mateusza Marszałkowskiego do dalszych, przewidzianych prawem, etapów przewodu doktorskiego.

ks. prof. dr hab. Anastazy Nadolny

Pelplin, 8 IX 2020